

TIDINGE VAN DIE GOUDE

Mededelingenblad Oudheidkundige Kring "Die Goude"

Redactie:
Jaap Rebel, Henny van Dolder-de Wit,
Jan Kompagnie, Nico Habermehl
Redactieadres: Westhaven 43,
2801 PL Gouda
Jaargang 16, No. 3 • Juli 1998

Secretariaat:
Postbus 307,
2800 AH Gouda (tel. 0182 • 5 17054).
penningmeester/ledenadministratie:
R.F. Stijnis, Vlietenburg 32,
2804 W T Gouda (tel. 0182 • 532278).

Postrekening nr. 39.70.93, t.n.v. "Die Goude", Gouda

GOUDSE KLOOSTERS IN DE MIDDELEEUWEN (6)

Het Collatiehuis aan de Jeruzalemstraat

Henny van Dolder-de Wit

Een reliekhouders van St. Paulus en een grafzerk, beide in het Stedelijk Museum 'Het Catharina Gasthuis', wat archivalia en een aantal kostbare boeken, is alles wat overbleef van het Huis van de Collatiebroeders aan de Jeruzalemstraat. Het Raoul Wallenbergplantsoen, de Patersteeg en de achterliggende gebouwen van de Streekarchiefdienst Hollands Midden aan de Groeneweg markeren de plaats waar het klooster stond. De Jeruzalemkapel behoorde oorspronkelijk niet bij het klooster, maar haar geschiedenis is er nauw mee verbonden.

De oprichting

Voor 1419 bestond er aan de 'Raemstraat', zoals de Jeruzalemstraat vroeger heette, al een leefgemeenschap, die de derde regel van de orde van Sint Franciscus aannam. Deze tertiariissen vertrokken in 1419 naar Stein, waar zij een klooster stichtten en de regel van St. Augustinus aannamen. In de laatste aflevering van deze serie zal dit klooster aan de orde komen.

De eerste tientallen jaren van het Collatiehuis zijn, vanwege de vele lotgevallen, niet eenvoudig weer te geven.

Op 31 mei 1425 schonk de Goudse priester Dirck Floriszijn zijn huis aan de Jeruzalemstraat tot bewoning van twee, drie of meer reguliere kanunniken van het kapittel van Sion, die verplicht waren er op feestdagen, na de vesper, in

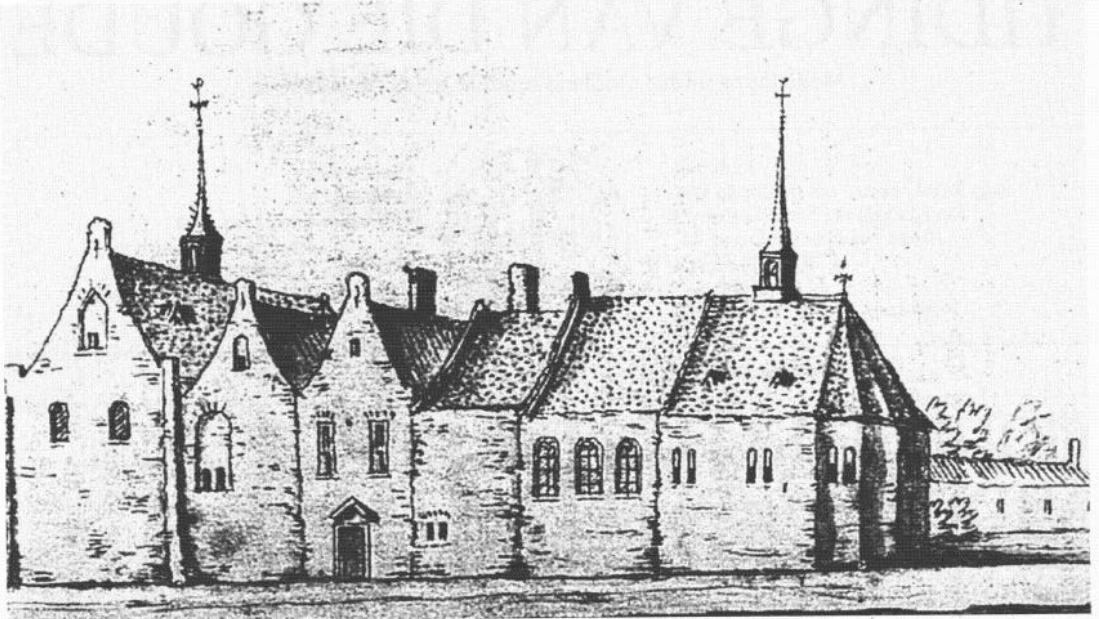
de namiddag een 'collatie' voor het volk te houden. Mochten de broeders zich niet aan de overeenkomst houden, dan verviel het huis aan de H. Geestmeesters, het stedelijk armbestuur.

In 1438 werd het huis getroffen door de grote stadsbrand en door de Regulieren herbouwd. Ondanks deze en andere tegenslagen gelukte het de Regulieren het huis tot 1443 te laten voortbestaan, waarna het opnieuw in bezit kwam van de H. Geestmeesters, die wat de collaties betreft - zij het met veel moeite - hun plicht overnamen.

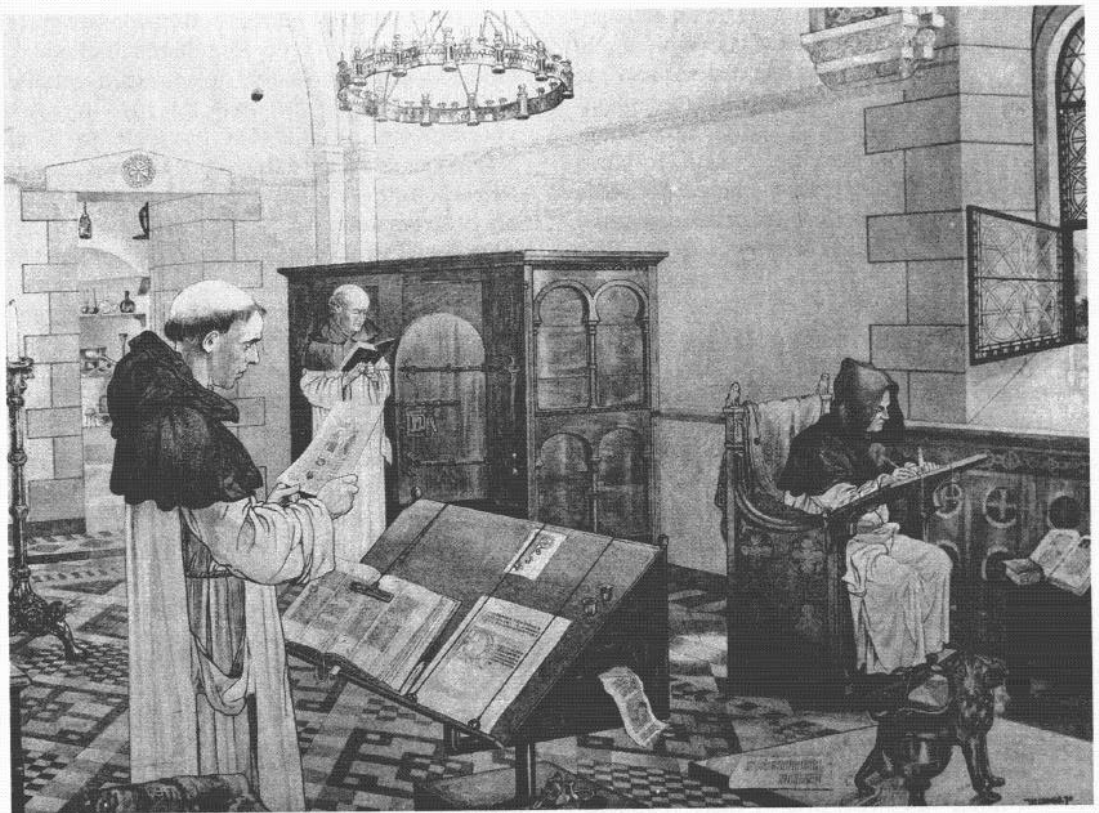
De komst van Hendrik Herp, de rector van het Delftse fraterhuis, leidde in 1445 tot een nieuwe stichting, die echter verzet ondervond vanuit Delft.

Nadat in 1446 de zaak vanuit Zwolle door drie rectores was onderzocht en uitgepraat, stelden zij Herp aan als rector. Hij werd bijgestaan door drie broeders (later acht), die tegen betaling schrijfwerk verrichtten. Om de armoede te verzachten, droegen de H. Geestmeesters hun op de plichten, verbonden aan hun altaar in de St-Janskerk, op zich te nemen, wat hun inkomsten vermeerderde. Dagelijks lazen zij ook de mis in hun eigen kapel, in die van het Gouds kasteel en wekelijks in het St.-Catharinagasthuis.

In 1505 kwamen er nog meer religieuze verplichtingen bij: toen schonk Gysbert Raet, priester van het St. Andriesaltaar in de St.-Janskerk en stichter van de Jeruzalemkapel, zijn fundatie aan de fraters.

1. Het Collatiehuis met de Jeruzalemkapel. Toegeschreven aan Jacobus Stellingwerf. Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis.

2. Monniken in een scriptorium. Schoolplaat van J.H. Isings jr. De Jongh en Wagenvoort, Schoolplaten voor de vaderlandsche geschiedenis. Uitgave J.B. Wolters, Groningen/Den Haag. Foto: Wim Scholten.

De orde

Met toestemming van het stadsbestuur droegen de H. Geestmeesters het huis op 21 november 1447 op aan het Delftse huis.

Na het vertrek van Hendrik Herp in 1450 naar Rome, kwamen achtereenvolgens Johannes van Goch (1451), Johannes Voppenszn (1454) en als vijfde rector, Hendrik van Arnhem (1456), naar Gouda.

Bij de komst van de laatste trad het Collatiehuis toe tot het Zwolse kapittel en kwam met steun vanuit Delft redelijk tot bloei. De toenomen aandacht van het volk voor de prediking van de Collatiebroeders had tot gevolg dat er meer giften binnenkwamen, wat in 1460 verdere uitbreiding financieel mogelijk maakte.

Bisschop David van Bourgondië bekrachtigde op 21 juli 1462 de met de pastoor van de St.-Janskerk getroffen regelingen inzake de verhouding met het Collatiehuis, vergezeld van nadere bepalingen voor de visitatie en een aantal voorrechten. Hij plaatste het huis onder bescherming van St. Maarten en verklaarde het bezit tot kerkelijk goed, volgens de overeenkomst uit 1447. Daarmee verkreeg het huis volledige zelfstandigheid.

Op 12 december 1475 werd het Collectiehuis door het stadsbestuur van Gouda officieel aan het Zwolse kapittel overgedragen, in aanwezigheid van visitatores uit kloosters te Zwolle, Deventer en Delft. Voor de visitatie werden de paters van Overijssel en van de fraterhuizen te Zwolle, Deventer en Hulsbergen aangewezen. Werden bepaalde verplichtingen, zoals die van de collaties, niet nagekomen, dan verviel het huis weer aan de H. Geestmeesters. Het stadsbestuur nam tenslotte het huis onder zijn bescherming.

De gebouwen

Na vergroting van het 'eerste huis' uit 1425, bestond het 'tweede huis' uit een voor- en achtergedeelte, het laatste grenzend aan de Groeneweg. Het bestond uit twee gedeelten: het ene waar de collatie werd aangehoord en dat diende als refter voor de broeders; het andere gedeelte diende als gastenkamer en leslokaal. In het voorste bevond zich ook de kapel, waar het vermoedelijk ook aan vrouwen was toegestaan de collaties bij te wonen.

Onder rector Hendrik Herp werden in 1446 op de zolder vijf of zes kleine cellen ingericht, later uitgebreid tot acht.

Tussen 1460 en 1485 vonden er zulke ingrijpende verbouwingen plaats, dat men gerust kan spreken van het 'derde huis'.

Nadat bisschop David van Bourgondië het huis op 21 juli 1462 erkende, volgde op 1.5 augustus van dat jaar de consecratie van het kerkhof, de kapel met vijf altaren en een draagbaar altaar, door wijbisschop Jodocus Borre. De kerk ontving de naam van de patroonheilige van de Collatiebroeders: St. Paulus. De altaren waren, behalve aan het Heilig Kruis en de Heilige Drieëenheid, gewijd aan nog twintig andere heiligen. De plechtige inwijding bood een goede gelegenheid tot het verlenen van aflaten, hetgeen zich in 1476 herhaalde bij een volgende wijding, tegelijk met het nieuwe St.-Elisabeth-altaar, door Godefridus Yerwerd, bisschop van Tricala.

Op 19 februari 1471 ruilden de Dominicanen met de fraters hun termijnhuis⁴ gelegen aan de Coman Allartsstege tegen een huis aan de Spieringstraat. Genoemd termijnhuis dateerde uit 1407: "Schepenen binnen der Goude oorkonden dat Harman Dapper, broeder van de Predikerorde heeft overgedragen aan broeder Jacop prior van dezelfde orde te Utrecht, ten behoeve van het convent te Utrecht, zijn huis in Gouda, gelegen aan de Coman Allaerstege westwaerts van Jan die nayer, om daarin terminarissen te huisvesten".

In 1485 werd dit huis achter het koor van de Pauluskapel uitgebreid.

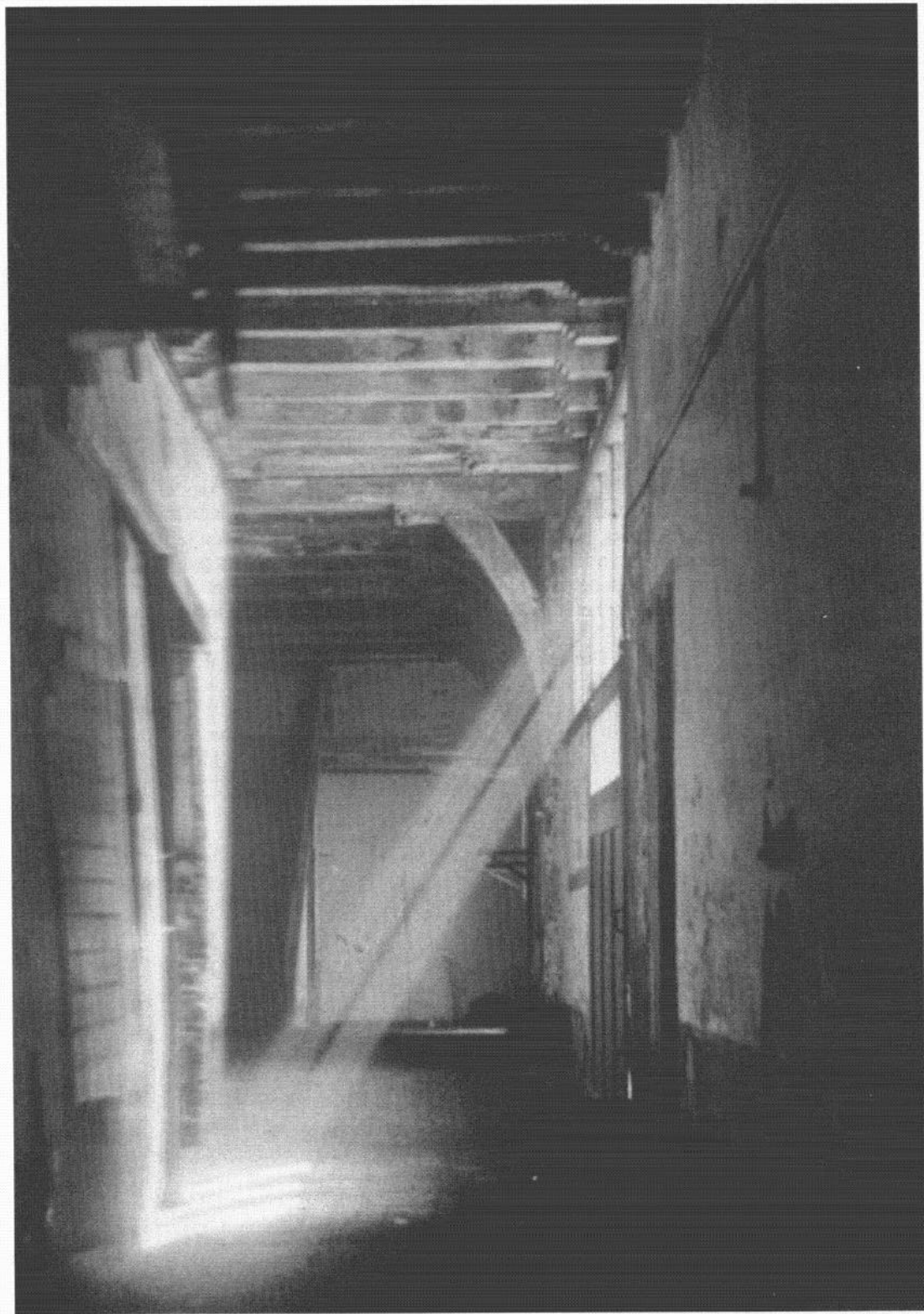
Het leven in het klooster

De bevolking van het klooster groeide langzaam en kon, inclusief de kostgangers, gemiddeld op twintig personen worden gesteld.

In het cartularium van het fraterhuis wordt vermeld dat "... [na 1490] de lekebroeder Johannes Johanneszn met vele andere broeders ten tijde van de pest is overleden", waarna men mag aannemen dat hun aantal met gemiddeld vijftien, lange tijd stabiel bleef.

Voordat de boekdrukkunst zijn intrede deed, werd een deel van de dag door de fraters gevuld met het binden en kopiëren van boeken. In geval van bijzondere opdrachten werd de tekst verfraaid met illustraties en/of bladversieringen. Dit vond plaats in het 'scriptorium'. Omdat hier vanwege brandgevaar niet gestookt mocht worden, kregen de fraters gedurende de koude maanden van het jaar gelegenheid zich van tijd tot tijd in een ander vertrek te warmen.

Het huis bezat enige tijd een drukkerij; op grond van het lettertype wordt vermoed dat deze gedeeltelijk werd overgenomen van de in Antwerpen gevestigde Goudse drukker Geraert Leeu. In de jaren 1492 tot 1498 werden er tien tot twaalf incunabelen geproduceerd.

4. In de panden aan de Jeruzalemstraat waren voor de afbraak in 1943 nog sporen te vinden van de oude kloostergehouwen.

Niet alleen door de stad, maar ook **vanuit** de St.-Janskerk werd regelmatig een beroep op de vaardigheden van deze creatief ingestelde **broe-**ders gedaan. In de kerkrekening van 1570 staat: "Item betaelt den pater van die Collaciebroers van dit kerckebouck, 7 stuivers". In hetzelfde jaar werd een bedrag van 3 stuivers betaald "van een boucken dat die pastoor **hadde** doen scriven om het wyewater te conscreren" en in 1571 betaalde men 10 stuivers aan "...de pater van de klaesebroers van een eevangely bouck te binden".

Een andere tak van kunstnijverheid die werd beoefend was die van het glasschilderen, met name door broeder Cornelis Volpertzsn. Tussen 1501 en 1529 kreeg hij niet alleen opdrachten van het stadsbestuur, maar ook van **particulie-**ren. Hij maakte gebruik van **ontwerptekenin-**gen, wat blijkt uit een betaling aan Frans Dircxzn voor "...papier om dair of te maecken de borden van de **glasen**".

Het geven van onderwijs

De inkomsten uit het geven van onderwijs door de broeders moeten niet worden overschat. De stadsschool telde in 1407 al driehonderd **leer-**lingen en drie betaalde leerkrachten.

De lessen in het Collatiehuis vonden plaats in de gastenkamer en droegen meer de aard van privé-onderwijs, dat zich met name richtte op de geestelijke vorming. In de stadsrekeningen treft men meerdere posten aan die betrekking hebben op een feestgave aan priesters uit het Collatiehuis die "hun eerste misse hebben **geda-**en".

Op 1 augustus 1575 gaf de pastoor van de St.-Janskerk, Arthur de Bourbon, de fraters **toe-**stemming om van de inwonende scholieren de biecht te horen en hun de communie uit te **re-**ken. De jongens mochten de diensten bijwonen in de kapel van de fraters, behalve op vier grote feestdagen: Pasen, de geboorte van Johannes de Doper, Paulus' bekering en Maria Hemelvaart. Dan werden zij in de parochiekerk verwacht.

De ondergang

Het Collatiehuis, dat in Gouda zowel in **religi-**eus als in cultureel opzicht een belangrijke plaats innam, werd na 1572 niet ontzien. Terwijl het volgestouwd was met soldaten van de geuzenaanvoerder Lumey, hadden de fraters het zwaar te verduren en waren zelfs zeven weken uit hun huis verdreven. Toen de toestand onhoudbaar werd, wendde de overste, Johannes Rixtelius, zich met de procurator Adrianus

T'extorius Lambertszn (Lambertus van Gouda) op 25 oktober tot Lumey, die op het slot van der Goude verblijf hield. Beide geestelijken werden gedood en hun lichamen in de kasteeltuin geworpen. Ondanks het gemor van de **bevol-**king bleven ze daar acht dagen liggen, bedekt met een dunne laag slijk, totdat een vrouw, Maria Fransdochter, de lijken opeiste. Zij **kre-**gen een laatste rustplaats in de Pauluskapel, vlak voor het hoofdaltaar.

De vroedschap zorgde ervoor dat de soldaten uit het Huis werden verdreven, bracht de paters er weer in terug, stelde rentmeesters aan en leende hun geld.

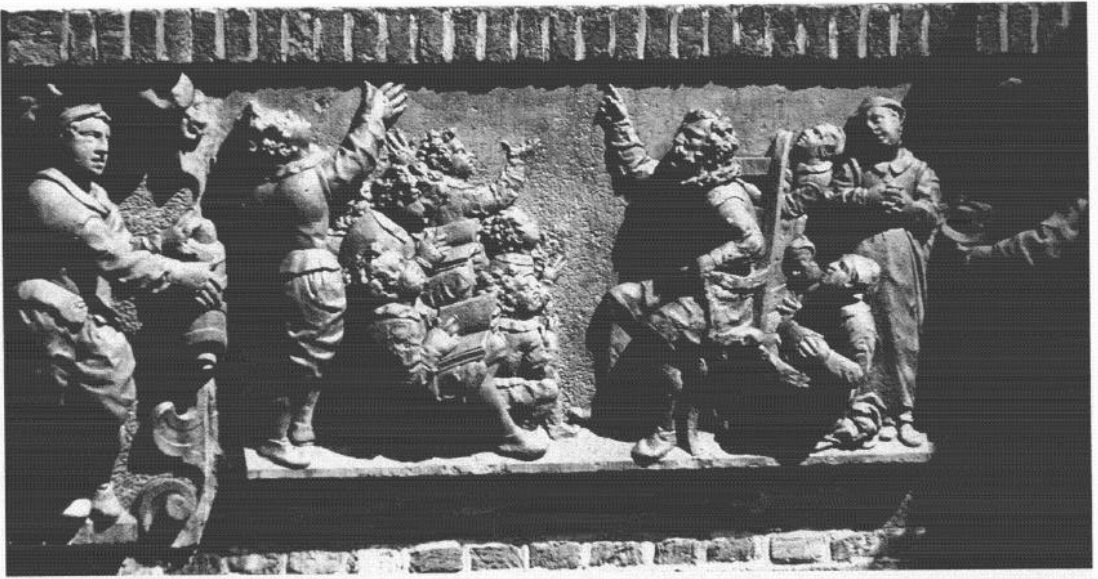
Nadat de St.-Janskerk in de zomer van 1572 uit veiligheidsoverwegingen was gesloten, **kon-**den de parochianen in de St.-Pauluskapel te biecht gaan en vervulden de rooms- katholieken er in 1573 hun Paasplicht. Een poging van de Geuzen op 31 maart om hun dit **gewapender-**hand te beletten werd verijdeld.

Op 17 augustus 1573 vermeldt een post uit de jaarrekening van de St.-Janskerk: "ontvangen van munnegen tot de Colase broers 2 gulden, 14 penningen". Onder 'munnigen' wordt **ver-**staan het communiceren van leken op **hoogtij-**dagen. Hiervoor werd gebruik gemaakt van speciale wijn, niet die voor de mis was bestemd.

Door de ongunstige omstandigheden **gedwon-**gen stelden de Collatiebroeders zich onder bescherming van de H. Geestmeesters. Die **wil-**den maar al te graag hun oude bezit als **Weeshuis**⁶ in gebruik nemen, want "deur de veranderinge **ende** benautheyt des tijts" waren zij niet in staat de grote toeloop van behoeftige personen uit de regio op te vangen.

Op 3 november 1573 kregen de H. **Geest-**meesters de beschikking over het Collatiehuis en het termijnhuis, onder voorwaarde dat zij de zeven nog in leven zijnde priesters en fraters een alimentatie zouden geven.

In de tuin van het stedelijk museum 'Het Catharina Gasthuis' bevindt zich een fraaie gevelsteen, die boven de ingang **van** dit Weeshuis prijkte. Het laat een leraar zien die aan kinderen godsdienstonderwijs geeft. Zijn hand wijst naar boven, waar zich voorheen de beeltenis van een duif (symbool van de **H-**Geest) bevond. Onder de steen stond het **vol-**gende versje:

5. De gevelsteen van het Heilige Geest-weeshuis door Gregorius Cool, nu in de tuin van het Stedelijk Museum.
Foto: Wim Scholten.

*Kindren weest geboren in alle manieren
Wilt u met deucht versieren en den Heere
vreest.
Eert hen die u versorgen, leeren (be)stieren,
Danct goedertieren die 't huys stichtten door
hen, Heiligen Geest.*

Stijl en uitvoering verraden de hand van stads-
beeldhouwer Gregorius Cool.

De St.-Pauluskapel werd in 1603 ingericht als keurlokaal voor lakense stoffen, de **Looihall** genoemd. Voldeed de kwaliteit van het laken aan de gestelde eisen, dan werd het voorzien van een 'loodje'. Aan deze periode herinnert een fraaie gevelsteen in de doorgang van het Lazeruspoortje Achter de Kerk met het opschrift 'Loyhalle', met eveneens alle **stijlkenmerken** van Cool.

De 'gouverneurskamer van de **Looihall** werd in de zeventiende eeuw **onder** meer gebruikt om er op zondag catechisatie te geven'.

De langst levende Collatiebroeder, heer Jan Corneliszn, schonk in 1629 honderd gulden om de kinderen van het Weeshuis jaarlijks op St.-Paulusdag (25 januari) te trakteren op een pot rijstebrij. In het jaar daarop is hij overleden. Hij werd in de week van 13 januari 1630 in de St.-Janskerk begraven. De post van het klokkluiden laat een niet gering bedrag zien: 10 gulden en 5 stuivers. De grote klokken luidden 's middags twee maal een half uur en tijdens zijn begrafenis alle vier.

De bibliotheek

Als basis voor de bibliotheek van de Collatiebroeders dienden de boeken van **Dirck Floriszn**, die hij tegelijk met zijn huis in 1425 overdroeg.

In 1572 werd een deel ervan door de Spanjaarden naar Amsterdam gebracht. Wouter Jacobszn, de laatste prior van de Regulieren van Stein, die naar deze stad was uitgeweken, werd **belast** met de inventarisatie in verband met het vervoer naar Spanje.

Voor het zover kwam werden de boeken in 1579 weer bij de H. Geestmeesters **onderge**bracht, waar de al eerder genoemde broeder, Jan Corneliszn ze beheerde.

In 1611 maakte **Cornelis Adriaenszn**, voormalig Regulier, een lijst op van 23 boeken, toebehorend aan de Collatiebroeders. Beide mannen kwamen met het stadsbestuur overeen om 20% van de **boe**ken die zij beheerden aan de stad over te dragen, in ruil voor het sleutelrecht van de Librije.

Beide boeken zijn bewaard gebleven, evenals een lijst met 129 boeken die Jan Corneliszn aan de H. Geestmeesters naliet. Op 12 april 1630 werden ze aan de Librije overgedragen.

De kapel en de kloostergebouwen kregen na opheffing van het Weeshuis nog verschillende functies: **Looihall**, Weeshuis, passantenlokaal, infirmerie (ziekenverpleging, in dit geval van soldaten), Armenschool, **kantonementsgevan**genis, belastingskantoor, Centraal militair **kle**dingmagazijn, stemlokaal etcetera.

6. De Jeruzalemstraat rond 1920, gezien in de richting van de Tiendeweg. Links de Vroesentuin.

7. De eens zo belangrijke St.-Pauluskapel voor de sloop in 1943. In de muurvlakken zijn de gotische raamtraceringen nog zichtbaar.

In 1943 verkeerde de Pauluskapel, die jarenlang onder meer als autogarage en -werkplaats had gefungeerd met de aangrenzende gebouwen in vervallen staat. In een brief, gedateerd 20 juli 1940, gaf de Rijksgebouwendienst, in de persoon van de directeur dr. Jan Kalf, toestemming de kapel te slopen; over de waarde van vrijgekomen bouwfragmenten, zoals balksleutels, korbelen en geprofileerde draagstenen, werd overleg gepleegd met de directie van het Stedelijk Museum.

Driehonderd handvormstenen, vrijgekomen bij de sloop van de Looihal, werden door het kerkbestuur van de St-Jan voor de prijs van f 30,- per duizend overgenomen, waardoor aan de Rijksgebouwendienst te 's-Gravenhage negen gulden werd overgemaakt.

Met nadruk werd nog eens gewezen op de historische en bouwkundige waarde van de

Jeruzalemkapel, die gelukkig aan de slopershamer ontkwam.

Het plan om 'op de vrijgekomen grond een nieuw postkantoor te bouwen is nooit verwezenlijkt.

Bij de sloop van de Pauluskapel kwam een fraaie grafzerk tevoorschijn, die een plaats kreeg in de vloer van het Stedelijk Museum te Gouda, Het randschrift vermeldt in gotische letters: "Jan Hughe Ghijsbrecht soen die starf int jaer ons Heeren dusent vyf hondert endel vier de XXViste dach in october bidt Godt voer de ziele". Op de zerk staat een figuur in priestergewaad afgebeeld.

3. De grafzerk van Jan Hughe Ghijsbrecht soen nu in het Stedelijk Museum.

Noten

1. Deze maakte deel uit van de Raemwegh, die werd gevormd door de Spieringstraat, de Jeruzalemstraat, de Zeugstraat en de St.-Anthoniestraat
2. Korte preek
3. Het college van Heilige Geestmeesters werd in 1391 in het leven geroepen door Willem Sonderdanck, gewezen lijfarts van Jan en Guy van Blois, heren van der Goude
4. Huis dat eigendom was van een orde, bedoeld om bij een kort verblijf onderdak te verschaffen
5. Dubbele Buurt van de Groeneweg aan de Tiendeweg-zijde
6. Niet te verwarren met het Aalmoeniens-weeshuis dat in de gebouwen van het voormalig Margarethaconvent was gevestigd
7. AHGG KA 1, 19r., kerkenraadsnotulen 11 juni 1622: "Is geresolveert dat men naer 't houden van 't houden van 't Avontmael het catechiseren sal des Sonnedaechs beginnen te drie uren, des naermiddaechs in de Loohal in de Gouvernescamer"

Geraadpleegde literatuur

Taal, J., *De Goudse kloosters in de middeleeuwen*, Die Goude 11 (1960)

Weiler, A.G., *Volgens de norm van de vroege kerk. De geschiedenis van huizen van de broeders van de Gemene Zeven in Nederland*. Middeleeuwse studies, Band XIII | Centrum voor Middeleeuwse Studies, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1997.

Claudemans, Ronald e.a., *De Jeruzalemkapel in Gouda*, Stichting SPOOR, Gouda 1998